

Ecclesiae desolatae¹: Bunyaszekszárd

Az első világháború előtti magyarországi református egyházkerületek közül, területére nézve, a legkiterjedtebb a Tiszántúli volt. Ennek legdélebbre fekvő egyházmegyéje a Békés–Bánáti volt, amely az első világegés után három ország területére oszlott szét. Magyarországon maradt a Békési és Csongrádi, Romániához a Bánsági (ma: Temesvári), Jugoszláviához a Bánáti Egyházmegye került.

A török előtt Magyarország legnépesebb, magyarok által lakott vidéke a Temesköz volt. Elnéptelenedésére, majd népességének kicserélődésére a török uralom több mint másfél évszázada alatt, illetve az utána következő csaknem ugyanannyi ideig tartó osztrák fennhatóság alatt került sor. A kiegyezéstől az első világháború befejezéséig egy füzér telepesközség jelenik meg a Béga mentén, Lugos és Facsád között. Az akkori vezetőség bölcsen gondolta, hogy egy-egy helyre azonos vallásúakat telepít, ha nem is mindig egy ugyanazon helyről. Az államilag támogatott telepes falvakat harminc évvel megelőzve, *Bunyaszekszárd* az elvándorlóktól saját pénzen megvásárolt birtokokra épült.

Elhelyezése, neve, települése

„Az Erdőhát déli szegletében, a Maros és Béga vízválasztójának hegyes-dombos részén, a mai Temes és Arad vármegye határán, Facsádtól 13 km-re északnyugatra, egy Béga felé néző domb tetején észak–déli irányban feküdt a település.”² „Régi térképeken és századfordulós helynévtárakban többféle írásmódban is fellelhető a község neve. Előfordul Bunya-Szegszárd, Bunyaszegszárd, Bunyaszekszárd formában, vagy Kis-Bunyaként és Magyar-Bunyaként is. Románul a leggyakrabban Bunea Mică a neve, azaz Kis-Bunya.”³ *A magyar hivatalos helységnévadás* című, 1982-es kötet példatára részben szekszárdi elszármazottakkal, másrészt a román Bunya község nevéhez kapcsolódva magyarázza a nevet. Ez az egyetlen példa arra, hogy az új településre átvitték az eredeti lakóhely nevét. Valójában, a szokatlan párosításban a „Szekszárd” rész az elhagyott megye fővárosára, a „Bunya” pedig az új szomszédhoz való kötődésre utal. A név az elvándorlók vezetőjének, majd első bírójának, a szekszárdi Székely Györgynek köszönhető. Ugyancsak ő szervezi meg 1866-ra azt a 10 faluból összeállt 54 családot, amely útnak indul saját községet alapítani, a jobb megélhetés reményében.

¹ Higyed István nyugalmazott lelképásztor ezen a címen mutat be néhány olyan gyülekezetet, amely ma már csak nevében él. Egyik-másik helyen még áll a romos templom, másutt eladták, vagy összedőlt. Gyülekezetet nincs, csak elvéve egy-egy lélek.

² Tökés Gyula: *Bunea Mică (Bunyaszekszárd) múltja és jelene*. 2.

³ Kaczián János–Nagy Janka Teodóra: *Volt egyszer egy Bunyaszekszárd*. 7–8.

1869-ben a községnek még nem volt neve – ún. pusztaterület volt –, s a magyar kormány is csak 1870-ben ismerte el az új települést.

A furcsa nevű falucska 1870-ből származó anyakönyvét *Szívós Béla* református lelkész a következő bejegyzéssel kezdte: „Békesség és az Úrnak kegyelme az olvasóval! Ezen helvét hitvallású egyházacskának tagjai az 1866-k évnek tavaszán költöztek ide ezen mostani lakóhelyükre, legnagyobbbórszt Tolna vármegyének Szedres, Médina, Kajdacs, Kölesd, Fadd, Szentlőrinc és Uzd helységeiből.”⁴ A Tolna megyéből később érkezők származását bizonyítja, hogy Bunyaszekszárdon az első években a házasulók és elhunytak között Borjádón, Bölcskén, Gyönkön, Miszlán, Öcsényben, Pakson és (Nagy)Szokolyban született lakosokat találunk az anyakönyvben. De voltak jövevények más megyékből is. Az 1870-es években feltűnnek a Békés, Fejér, Hajdú, Veszprém vármegyékből érkezők adatai.

Kiegészítésül ide kívánczok, amit *Tóth József* lelkész-tanító jelent 1874. február 9-én az egyházmegyei közgyűlésnek, *Bunyaszekszárd községnek alakulása* címen: „... 1866 év tavaszán 52, Tolna megyéből származott magyar család Sivó Béla és Herminától megvásárolt 908 lánca földet 12 ezer forint örökárért, s miután a földet egymás között felosztották, Bunea román község mellett falut szállottak, nevezvén azt Bunyaszegszárdnak [...] A 12 ezer forint vételárat nem készpénzből, hanem erdejöknek eladása és levágásából fizették ki.”⁵

A település lakói megkísérelték a lehetetlent: az erdőségek közepén, víztől, vasúttól, piactól, ipari létesítményektől, a későbbi magyar telepes falvaktól is távol, egy évszázadon át tartó küzdelemmel, hittel és kitartással, a mostoha körülmények ellenére, megélhetést, közösséget és kultúrát teremteni.⁶

Egyházi élet, lélekszám, lelkipásztorok

Az 1866. június 5-én megnyitott anyakönyv, az 1870. június 26-ig történtek rövid összefoglalását adja. A Tolna vármegyéből érkezők „eleinte sok nyomorúsággal küzdöttek, s mintegy két évig lelkipásztor és tanító nélkül valának, míg nem végre nagytiszteletű Hajnal Ábel esperes úr buzgó fellépte következtében, erdélyi születésű végzett hittan hallgató, tiszteletes *Csiki Lajos* úr nyeretett meg lelkész tanítóul, és csakugyan ki is jött a debreceni főiskola falai közül 1868-nak tavaszán. Bunya-szekszárd, el ne felejtsetd soha e neveket, s míg állsz, áldjad e két ritka lelkes férfúnak még porát is, mert ezek mentettek meg több ízben a végelbukástól, s előmeneteledért, boldogulásodért önnyugalmat – gyakran önbékéjüket s vagyonukat hozták áldozatul. Fizessen meg az Úr nekik az ő jószágukért! Míg

⁴ Temes Megyei Archívum. *A bunyaszekszárdi helvét hitvallású egyház keresztelési, esketési s halotti anyakönyve 1866. június 5-től*. I. kötet. (Tovább: TMA. Anyakönyv)

⁵ A Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára (Tovább: TtREL). 1873. A. XV. b. 127.

⁶ Kaczián J.–Nagy J.: *i. m.* 35.

lelkipásztor nélkül szűkölködött Bunyaszekszárd, addig az újonszületettek rendszeren a szomszéd Bunya faluban az akkori görögkeleti pópa, Dimitriu Darabontin uram által kereszteltettek meg, s csak t. Csiki Lajos úr ide jöttével írtak ezen anyakönyvbe által. Ezért nem tölthetett be kellőleg minden rovat; a házasságok pedig a lugosi prot. lelkész által köttettek, míg a halottakat maguk a hívek temették el. Az Úrnak irgalma legyen mindnyájunkkal! Íram június 26-án 1870-k évben hajdúszoboszlói Szívós Bélának a bunyaszekszárdi református eklézsiának 2-k lelkész-tanítója.”⁷

1868. március 9-én kelt Balogh Péter Superintendens saját kezű levele Hajnal Ábel „esperest”-hez, melyben közli, hogy a Disznajón született papfiú, aki „tud németül és oláhuul” biztatja magát, hogy meg fog felelni missziójának, s mint Enyeden és Kolozsváron végzett ifjú jelentkezik Bunyaszekszárdra. Balogh Péter „ideiglenes püspöki kibocsátó levéllel” felhatalmazza az esperest, hogy *Csiki Lajost* „exmittáltassa”, aki így fakultációt is kap. Csiki Lajos 1868. április 2-án érkezik Bunyaszekszárdra. Ez év május 8-án jelenti az esperesnek, hogy Facseten (ma Facsád) a híveknek szándékuk egy templomot építeni.⁸

1868. június 2-án kelt Győri András *Ajándékozási szerződés Isten dicsőségére* c. irata, melyben ez áll: „Facséton újonnan alakulandó hely. hitv. egyház temploma helyéül, ugyancsak Facséton a német részen, a Böge vize balpartján lévő, az átjáró híd tőszomszédságában a Tks. ügyvéd Gurányi Pál úr házi lakásával átellenben levő 244 négyyszög ölet tevő kertemből egy építendő templomhelyet és pap-tanítói lakhelyet Kobi Hirsch kertje felől az út folytatában 7, azaz hét öl széles földet, 7, azaz hét öl szélességben az úttól be a Böge vizéig... e naptól fogva kötelezem magam, hogy mint egyházi tulajdont tekintek és tekintetek törvény által is, s az egyház alakulásáig gondját viselem, mint egyházigondnok, úgy, mint egyházi tulajdonnak s át is tábláztatok; későbbi megbánásom indokul nem szolgálhat arra nézve, hogy a Krassó megyében most alakulandó hely. hitv. egyháztól vissza vegyek.” Győri András ezt a levelet Csiki Lajos lelkész-tanító és Szabó Mihály bunyaszekszárdi gondok előtt írta alá. Érthetetlen, hogy Győri András később ezt a telket eladta.⁹

1868. szeptember 28-án Csiki Lajos kéri az esperestől felmentését: „... hogy már elviselhetetlenné vált szembetegségem és mell betegségem miatt úgyis, mivel lakható egészséges szoba ezen telep közt még nincs s nem is remélhető ez évben, úgyis, mint semmi jövedelemmel nem rendelkezhetem...” Végül 1869. április 24-én lemond bunyaszekszárdi állásáról.

1869. február 22-én, Debrecenben kelt levelében, a hajdúszoboszlói származású végzett teológus, *Szívós Béla* tudatja az esperessel, hogy Balogh Péter püspök őt nevezte ki Bunyaszekszárdra. Három hónappal később érkezik Hajnal Ábel

⁷ TMA. Anyakönyv. I. kötet.

⁸ Ez több mint száz év múlva teljesült, amikor már Bunyaszekszárd mint egyházközség megszűnt.

⁹ TtREL 1868. A. XV. b. 19.

esperes és az új lelkész-tanító Szívós Béla Soborsinba. Szívós Béla rövid szolgálata idejéből maradt fenn az egyházközség vagyoni állapotáról készült kimutatás. 1870 tavaszán nekifognak a templom építéséhez. A püspök engedélyezi, hogy Temes, Torontál, Arad és Krassó megyékben (a határörvidéken is) kis könyvecskéket bocsássanak ki „könyöradomány gyűjtésére” Bunyaszekszárd megsegítésére. Ezt jóváhagyás végett a minisztériumba felterjesztik.¹⁰ Fennmaradt egy tervrajz is, amelyen az imaház (egyben iskolaterem is) egybe van építve a lelkészi lakással.

1870. december 14-én Szívós Béla ezt írja az esperesnek: „A nm. m. k. valóság és közoktatásügyi minisztérium a múlt hó végén kinevezett engem tanárjelöltnek s 1000 frt. államsegéllyel külföldi tanintézetekbe küldött ki.”

1871. március 31-én Vági József gondnok jelenti az esperesnek, hogy „Szent-György napra felépítjük a kis imaházat”. Ez év július 16-án *Nyeste István* az új lelkész-tanító, aki ezt írja: „A templom kívülről be van tapasztva, most azonban elfogyván a cérna, megállott az építkezés, s amint az atyafiak biztatják magukat, nagy valószínűséggel állni is fog 3–4 évig.”¹¹ A nép nyomorog. Nem-hogy egyházi adóra, még kenyérre sincs pénz. Ezért a hívek egy része készül Debellaicsára, a másik rész pedig Tolna vármegyébe, ahonnan jött – jelenti *Nyeste István* az esperesnek. Így nem csoda, ha ő is 1872. január 31-ig lemond állásáról, de még ugyanazon év február 13-án az egyházkerületi közgyűlésnek a következőkről számol be: „... tető alatt áll egy 13 öl hosszú és három és fél öl széles épület, mely magába foglalja a templomot, iskolát, paplakot, de ezek még most sem ablak, sem ajtófákkal ellátva nincsenek és éppen a felszereléshez s az építkezés teljes bevégzéséhez akar Egyházunk a tavasz beálltával hozzákezdeni...” Ehhez kér 200 forint segélyt.

1872. május 25-én kelt Révész Bálint debreceni püspök levele, melyben közli az esperessel, hogy a főiskolán jelentkező nincs Bunyaszekszárdra, de ajánlja a volt hódmezővásárhelyi segédlelkészt, *Tóth Józsefet*, aki Leányfalun érhető el. Ez év augusztusában Tóth József jelenti az esperesnek, hogy „... a templom építésének folytatásához hozzá kezdhettünk. Már csak a meszelés és a székek berakása van hátra és akkor készen lesz a kézzel csinált templom”. Ebben az időben a lelkész-tanító a község házában lakik. Az egyház vagyona ekkor: imaház-iskola-paplak és 20 lánca, a lelkész-tanító által használt föld.¹²

Hogy mikor és miképpen romlott meg a viszony a lelkész-tanító és a gyülekezet között, ma már nem lehet kideríteni. Tény azonban, hogy 1874. november 18-án Vági Mihály helybeli gondnok 27 lakos aláírásával vizsgálatot kér Tóth József ellen: „... Tóth József ott időzése óta iskolájuk nincs s az épületet Tóth úr istállónak használja. Sokszor hetekig odajár egyik faluból a másikba lovagolva, s így nála nélkül kénytelenek temetkezni. Most is, október 10 óta távol van s nem

¹⁰ TtREL 1870. A. XV. b. 76. és 82.

¹¹ Uo. 1871. A. XV. b. 97.

¹² Uo. 1873, A. XV. b. 126.

lehet tudni, hol. A templomba nem mehetnek, mivel a kulcsot nem találják. A tractus által vásárolt föld árát – bár az neki megküldetett –, máig sem fizette ki.” A beadványt tárgyalta a Békés–Bánáti Egyházmegye 1875. május 11-i közgyűlésén. Tuba Mihály gondnok és 20 aláíró Bunyaszekszárdról „idősebb, családos lelkészt” kér. Végül is 1875. április 26-án Tóth József kiköltözik a parókiáról.

1875 szeptemberétől *Bihari Gábor* kerül Bunyaszekszárdra, aki ref. lelkészként írja alá nevét. Minden hónap harmadik vasárnapján evangélikus liturgia szertartást tart istentiszteletet és az úrvacsorát is kenyérrel és ostyával osztja.

1883. június 3-án Szabó János esperes „canonica vizitációt” tart. Ekkor jelenik meg először a viasz-körpecsét is, a következő szöveggel: *Bszekszárdi Egyház Pecsétje. A helv. hitv.* A kör közepén a nap, alatta a nyitott Biblia és az alatt 1867.

Húszévi szolgálat után „75 esztendő terhe alatt” Bihari kéri, „alkalmas fiatal embert segedelmül küldeni, ki legalább a tanítás terhét vállaimról levenné”. De nem jött senki, s közben a gyülekezet tagjaitól feljelentések is mennek az espereshez. Másfél év múlva, 1899. május 22-én, 79 éves korában Bihari Gábor, a jó Pásztor öreg bojtára elmegy minden élők útján.

1899. december 11-én már *Soós Zsigmond* az előkönyörgő-tanító Bunyaszekszárdon, Szabó Béla igazfalvi lekipásztor pedig mint „felügyelő” átviszi az anyakönyveket és a pecsétet Igazfalvára. Soós Zsigmond végzi a tanítói feladatokat, Szabó Béla úrvacsorát oszt, presbiteri gyűlést tart és ugyancsak ő előlegezi havonta a tanító fizetését is. Még ebben az évben jelenti az esperesnek, hogy a bunyaszekszárdi reformátusok kérték, hogy telepítsék át őket Igazfalvára, a római katolikusok pedig Facsetra akarnak menni. Az Esperesi Hivatalban iktatószámmal be van jegyezve, hogy Soós Zsigmond előkönyörgő Bunyaszekszárdról eltávozott. A nagy missziói körzetű és sok szórvánnyal megáldott kis gyülekezetbe egyszerre két Nagy Lajos is pályázik. Az 1900. október 17-re kitéűzött közgyűlést gróf Ráday Gedeon egyházmegyei gondnok és Szabó Béla igazfalvi lekipásztor vezeti le, melyen Nagy Lajos békési segédlelkészt választják meg. Nagy Lajos csak két évig maradt az egyházköztségben, s 1902-től 1911-ig beszolgáló lelkészek jártak a gyülekezetbe.

Az első világháború körüli évek sok megpróbáltatást hoztak. *Gyökössy József* lekipásztor ekkor támogatásért fordult Tolna megyéhez. Kérelmét Baltazár Dezső püspök és Futó Zoltán békés-bánáti esperes meglehangú ajánlásával közölte Tolna vármegye újsága, 1913-ban: „Édes testvéreink a magyarságban! Krassószörény vármegye oláh községei és városai közé ékelt egy árva kis magyar falu szól hozzátok szeretettel és bizalommal. Az első kérése az: Olvassátok el ezt a néhány sor írást, melyben őszintén, férfias komolysággal és erős bizalommal kér! Bunyaszekszárd, ez a kis falu, hol 80 magyar család él. 1866-ban települtünk Tolna vármegyéből ide. Magyar reformátusok vagyunk, mikor itt az első évben erdőket irtottunk nekifeszült izommal s jobb jövőnkbe vetett bizalommal, mikor Isten dicsőségére fából és sárból kis templomot építettünk a magunk teremtette falucska közepén. – Magyar reformátusok vagyunk ma, 46 év után is, mikor a dombokat szántogatjuk s omladozó, düledező templomunkba járunk imádni az

Urat. Azóta az 50 családból 80 család lett már; itt született magyar gyermekek a mi szép magyar beszédünkkel kacagják be az erdőt, a dombot s égre szálló daluk, imádságuk és zsoltáros énekük büszkén hirdeti, hogy ez a föld itt magyar föld. És míg boldog örömmel nézünk mi nagyapák a dalos gyermekekre, a kacarászó unokákra, mert tudjuk, ők itt 10–20 falu határában a jövő magyarjai; borongó búsulással fordulunk veszendő templomcskánk falai felé. Hogy építsünk mi, szegény, 5–10 hold földet turo emberek, új templomot nekik? Oh, mi megadunk mindent hozzá, ami a mi szegénységünkben telik, de ha nem jönnek segítségünkre fillérjeikkel, akik testvéreink a magyarságban és a reformációban, legfeljebb rozoga templomunkat tatarozhatjuk újra és újra, mely előbb-utóbb mégis összedől s maga alá temeti a magyar imádságot és a magyar zsoltárt. Adjatok! Bármely csekély adományt köszönettel veszünk. Ki-ki, mint eltökélte szívében, nem szomorúságból vagy kénytelenségből, mert a jókedvű adakozót szereti az ÚR (II. Kor. 9:7). – Bunyaszekszárd, 1913 augusztus hó. Testvéri szeretettel: Gyökössy József lelkész, Szigeti János gondnok.”¹³ Valószínűleg a háború az oka annak, hogy a Szekszárdon megjelent újságbeli kérés válasz nélkül maradt.

1939-ben kezdtek ismét templomot építeni bolthajtásos deszkamennyezettel, 20 m magas toronnyal. A templom mérete 8-szor 10 m, 4 méteres belmagassággal. A Bánsági Református Egyházmegye még ugyanazon évben Lugoson tartott közgyűlése a következő határozatot hozta: „Bunyaszekszárd újonnan épülő templomát már ez évben szeretnénk volna átadni szent hivatásának, de az anyagi nehézségek, katonai behívások miatt ez az áldott aktus kissé eltolódott. Különben a maga helyzeti elszigeteltségében is nyugodt, csendes életet él ez a kis maroknyi gyülekezet. Itt az eredményes belmissziói munka csak a templom felépítése után indulhat meg. Az új templom új erőt és kitartást fog önteni a lelkekbe.”¹⁴

Tökés Gyula, az utolsó helyben lakó lelkész 5000 lej segélyt kér az építkezéshez, hogy a félig kész templomot befejezzék. Noha a svájci hittestvérektől érkezett adomány nyomán a famunkához nagyon értő bunyaszekszárdiak megépítették a szétszedhető, összerakható templomot, az sohasem készült el teljesen. Bemalterezték, fehérre meszelték, a padló helyett homokot szórtak. Igen érdekes volt a szószéke: hosszú katedra volt, amelyben ide-oda sétálva, úgymond peripatetikus módszerrel lehetett prédikálni. E sorok írója készítette az utolsó fényképet a templom külsejéről, az 1970-es évek második felében.

Tökés Gyula 1947-ben távozott, utána Bunyaszekszárdon megszűnt az önálló egyházközségi élet. Ezt követően már csak beszolgáló lelkészek jártak ki a településre. A templomban 1969-ben tartottak utoljára istentiszteletet. Az utolsó esküvőre is ugyanabban az évben került sor. Gyermeke 1975-ben született utoljára, az utolsó temetés 1972-ben volt. Amikor a falu elnéptelenedett, a templom még

¹³ Kaczián J.–Nagy J. T.: *i.m.* 23–24., valamint *Tolnamegyeiek Krassószörény megyében*. Tolnavármegye és Közérdek. 1913. szeptember 1., 4.

¹⁴ A Bánsági Református Egyházmegye 1939. évi október hó 11. napján Lugoson tartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyve.

megmenthető anyagát 1976-ban 30 000 lejért az ötvösdi római katolikusok vásárolták meg és felépítették belőle a maguk első templomát.

„Kicsoda az, aki megmondhatná az embernek, mi következik utána a nap alatt?” (Préd 3,22) A szétszórattatás, kiszaggattatás, a kövek elhányásának évei után, elérkezett az egybegyűjtés, az ültetés, a megőrzés rendelt ideje. (Préd 3,5) A falu egykori lakói, akik közül a Facsádra költöztek rendíthetetlenül őrizték bunyaiságukat, 1995. augusztus 11-én összegyűlve a pusztává lett településen, hitet tettek amellet, hogy évente egy napra emlékeiből felépítik szülőfalujukat: „Mi, Bunyaszekszárd szülöttei megfogadjuk, hogy ezentúl évente augusztus második vasárnapján találkozunk szülőföldünk helyén. Hát úgy legyen!”¹⁵ Így is történik minden esztendőben. A templom helyén azóta felavatták az elszármazottak emlékművét is, Pokker László lugosi szobrászművész alkotását.

Az évenkénti találkozó egy másik elhatározást is megerősített: új templomot kellene építeni az elszármazottak legnagyobb református közösségének mostani lakóhelyén, Facsádon. 1997-ben csupán 70 nap kellett ahhoz, hogy erős összefogással és szívós munkával felépüljenek a falak. A 9-szer 14 méteres 126 m² alapterületű templom felszentelésére 1998. augusztus 16-án került sor ünnepélyes külsőségekkel. Facsád városa kedvezményes telekkel segítette a szép elhatározást. Szekszárd, az építkezők őseinek megyeszékhelye két harangot ajándékozott a facsádi reformátusok templomához. A harangokon két bibliai ige olvasható: „Uram, te voltál hajlékunk nemzedékről nemzedékre.” (Zsolt 90,1) és „Mert én élek, ti is élni fogtok.” (Jn 14,19)

Az emlékek megőrzését és a hagyományok folytatását az 1998-ban alakult Pro Memoria Bunea Mică, a Bunyaszekszárdi Emlékbizottság gondozza, melynek két leglelkesebb tagja Gergely János Facsádról és Molnár Ferencné született Szabó Jolán Lugosról, mindketten bunyaszekszárdi leszármazottak. Legyen benne örömük, utódaiknak példa és tanulság.

Fejünkre por hull, régi vakolat,
így énekeljük a drága Siont;
egér futkározik a pad alatt
s odvából egy-egy vén kuvik kiront.
Tízen vagyunk: ez a gyülekezet,
a tizenegyedik a pap,
de énekelünk mi százak helyett,
hogy hull belé a por s a vakolat,

a hiuban a denevér riad
s egy-egy szuvas gerenda meglazul:
tizenegyedikünk maga az Úr.
Így énekelünk mi, pár megmaradt
– azt bünteti, akit szeret az Úr –,
s velünk dalolnak a padló alatt,
kiket kiirtott az idő gazul.

Jékely Zoltán: *A marosszentimrei templomban*

¹⁵ Kaczián J.–Nagy J. T.: *i.m.* 26.